

ОРНИТОЛОГИЧНИТЕ КОЛЕКЦИИ НА НАЦИОНАЛНИЯ ПРИРОДОНАУЧЕН МУЗЕЙ ПРИ БАН*

ЗЛАТОЗАР БОЕВ

Орнитологичната експозиция и научните фондове от птици в Националния природонаучен музей в София се попълват и обогатяват повече от 130 години. Първите монтирани препарати на птици са изработени през 60-те години на XIX в., най-старият от които е на възрастен мъжки екземпляр на сравнително рядко срещания в наши дни вдлъбнатоклюн тукан (*Ramphastos vitellinus*). Той е отстрелян от Ленерс през 1860 г. в Бразилия. До учредяването на музея през 1889 г. са събрани няколко десетки екземпляра от птици (от България и съседните ѝ балкански страни) от френския орнитолог и пътешественик граф Амеде Алеон (1838—1904). От тях са препаратите на блестящите ибиси (*Plegadis falcinellus*), събрани в Добруджа през 1881—1882 г., и на ръждивия ангъч (*Tadorna ferruginea*), отстрелян в Добруджа през 1885 г., и др.

За официална дата на създаването на музея, респ. на орнитологичната му сбирка, се приема 2 август 1889 г., когато на чествуването на 2-годишнината от управлението на княз Фердинанд I е показана на гостите му в Двореца в София неговата колекция от около 90 препарирани птици, както и някои бозайници и насекоми. Специалните интереси на княз Фердинанд I към лова и животинския свят са причина през 1892 г. придворният лекар и орнитолог по призвание д-р Паул Леверкюн да откупи част от колекцията на граф А. Алеон, живеещ в Цариград. Закупени са около 900 високохудожествени препарати на птици, отстреляни в Балканския полуостров и предимно в околностите на Цариград.

През 1893 г. една малка част (около 300 екз.) от препарираните птици от Южна Африка е откупена за музея от чешкия пътешественик и натуралист д-р Емил Холуб (1847—1903), който събирал зоологически и етнографски материали за своята огромна африканска колекция. Тя съдържа над 30 900 предмета, събрани по време на двете му експедиции в Южна Африка през 1872—1878 г. и 1883—1887 г. (В ш е т е ч к о в а, 1982). След като Народният музей в Прага отказва да приеме колекцията му, Холуб я разделя на части и я раздава или продава на повече от 200 училища в Чехия, Моравия и Австрия. Сред тези материали са и препаратите на над 2000, птици, много от които заедно с гнездата им. Освен между училища Холуб поделя колекцията си и между 37 по-известни музея в Европа и Америка и 411 различни института, сред които е и Природонаучният музей в София.

През 1893 г. доставените дотогава сбирки от препарати предимно на птици са поставени под уредничеството на П. Леверкюн, който е директор на Софийската зоологическа градина. Със завидна компетентност той за-

* Доклад на юбилейната научна сесия по случай стогодишнината на НПМ, София, 5 октомври 1989 г.

почва да определя и подрежда колекционирани експонати от птици (цели и спиртни препарати, яйца, гнезда и някои скелети). През 1901 г. тези сбирки се обогатяват чувствително с откупуването на част от колекцията от индийски птици (около 2100 екз., главно кожи, Б у р е ш, 1951) на един от най-бележитите орнитолози за времето си — англичанина Стюърт Бейкър, секретар на Британското орнитологично дружество, чийто член по-късно става и цар Борис III. Основната част от тези материали е събрана в района на възвишенията Кахар в Северна Индия. „Освен от яйца на птици Бейкър е направил и забележителна колекция от кожи на птици, някои от които е подарил на Бомбайското естественонаучно дружество, други е оставил на лорд Ротшилд, но по-голямата част той продал на Царския музей в София“ (А п о п у т., 1945).

За поддържането и каталогизирането на растящите орнитологични колекции през 1901 г. е назначен като асистент орнитологът Кнут Андерсен. Той остава на тази длъжност до 1904 г. После заминава за Лондон, където става изтъкнат специалист по прилепите. На неговото място е назначен като лаборант-препаратор Иван Буреш — след завършване на гимназията (А т а н а с о в, 1955).

След смъртта на Паул Леверкюн (5 декември 1905 г.) уредничеството на музейните, вкл. и на орнитологичните сбирки се поема от втория придворен лекар д-р Гретцер. С помощта на препаратора Хенрих Юлиус той успява да подреди започнатата от Леверкюн експозиция в бившата двуетажна сграда, на мястото на днешното музейно здание. През 1907 г. експозицията е отворена за посещение. През същата година излиза от печат и единственият досега каталог на музейните колекции (А п о п у т., 1907), включващ пълни данни за всички музейни материали (животни, растения и минерали). Описанията на орнитологичните колекции заемат повече от половината от обема му. От каталога узнаваме, че орнитологичните колекции са били представени от 8229 препарирани екземпляра, принадлежащи на 1538 вида птици. Те били експонирани в 31 шкафа, доставени от Кюншерф от Дрезден. Поставя се началото и на нидологичната колекция (от гнезда на птици), наброяваща 45 експоната. Оологичната колекция (от птичи яйца) е вече изградена и дори е една от богатите за времето си колекция в Европа. Тя включва 2210 яйца предимно на птици от европейската орнитофауна. Първата експозиция е подредена по систематичен принцип според „Каталог на птиците в Британския музей“ (А п о п у т., 1907).

През същата година (1907) Х. Юлиус е назначен за завеждащ сбирките от птици и бозайници и понеже бил отличен ловец и добър препаратор, снабдява музея с „прекрасно и художествено изработени препарати от птици и бозайници“ (А т а н а с о в, 1955). Д-р Гретцер напуска музея в края на 1913 г., а за директор е назначен д-р Иван Буреш.

През първите 2 десетилетия експозицията и научните фондове са разположени в старото здание. През 1904 г. в 4 средно големи стаи (зали) на втория етаж са събрани всички експонати. Птиците дотогава заемали една от залите, но последвалото бързо разрастване на орнитологичните колекции налага част от канцелариите на втория етаж да бъде опразнена и превърната изцяло в орнитологична експозиция (Т у л е ш к о в, 1955).

През 1921 г. в Зоологическия отдел на музея вече са обособени 4 секции — орнитологична, херпетологична, ихтиологична и териологична (С т а н е в а, 1982), сред които доминираща роля има орнитологичната секция. Първоначално музейната експозиция е била отворена за посещения само през летните месеци в дните събота и неделя и, както е посочено в един пътеводител за забележителностите на София от това време, музеят е бил „ . . .

един от най-пълните естественоисторически музеи в Европа“ (С т а в р е в, 1935). Това несъмнено се е дължало на огромното богатство преди всичко на орнитологичните му фондове, както и на пълното представяне на богатата българска орнитофауна, от която по това време са известни едва 314 вида птици, съобщени от д-р Едуард Клайн (К л а й н, 1909).

Несъмнено наличието на ефектни художествени препарати на редица видове птици позволявало музеят периодично да организира и участва в различни тематични изложби за широката общественост. Първата подобна проява е през 1938 г. по повод на 40-годишнината от създаването на Българската ловно-стрелческа организация „Сокол“, сега Български ловно-рибарски съюз. На нея са представени голяма част от по-внушителните препарати на птици от колекцията на музея — биогрупата на брадатите лешояди, която и днес включва най-ценните препарати на птици от България, глухари, кеклици, яребици, фазани, някои грабливи птици и др. (А н о н и м., 1938). С първата ловна изложба се поставя началото на редица подобни прояви, които допринасят за популяризиране на музейното богатство и природонаучните знания сред населението.

През периода 1925—1935 г. по инициатива и настояване на д-р Буреш се строи нова сграда на Природонаучния музей. За нуждите на експозицията са доставени от чужбина удобни железни, плътнотатварящи се шкафове с големи витрини. Стъклата за тях са купени от Чехия и Белгия. В 26 от тези шкафове и днес се разполага основната част от орнитологичната експозиция в голямата зала на втория етаж. Дървените музейни шкафове, в които понастоящем са подредени научните сбирки от препаратите на кожи на птици, са изработени по чертежи на Буреш от най-добрите дърводелски майстори у нас. В навечерието на 50-годишнината от създаването на музея (през 1936 г.) строежът на новата сграда е завършен. Новата експозиция показвала сбирките от птици и бозайници, подредени на втория етаж (А т а н а с о в, 1955). По време на 10-годишния период на строителството на новата сграда музейните колекции от тези гръбначни животни, както и от влечуги, земноводни и риби непрестанно се обогатяват. За разрастването на орнитологичните сбирки от съществено значение са изградената дермопластическа работилница, а също и създадените впоследствие спиртно-формалинова и мацерационна лаборатория (А т а н а с о в и др., под печат). В мацерационната лаборатория се изготвят остеологичните препарати на риби, влечуги и на някои птици. Освен от тези звена на музея орнитологичната секция през 1927 г. започва да се попълва и с материали от създадената от нея Българска орнитологична централа. От тези години са запазените до днес цели монтирани скелетни препарати на брадат лешояд (*Gypaetus barbatus*), белоглав лешояд (*Cyps fulvus*), скален орел (*Aquila chrysaetos*), двойка бухали (*Bubo bubo*), двойка гарвани (*Corvus corax*), някои домашни птици и др. (Б о е в, 1990). През този период музейните сбирки се попълват и от препарати на птици, отстреляни от Ненко Радев в Абисиния (Етиопия).

Още при постъпването на Павел Патеv (1889—1950) в Природонаучния музей през 1928 г. в него вече има „една обширна колекция от препарирани птици, около 3580 екз., хубаво подредени в 32 големи железни витрини“ (Б у р е ш, 1951). Сбирката от птичи яйца първоначално включвала 2160 екз. и както отбелязва Буреш, „за тези обширни колекции, които съставляваха Орнитологичния отдел на музея, липсваше едно постоянно лице с научна подготовка, което да се грижи за тяхното добро запазване, проучване и попълване с нови материали. В България нямаше през това време един истински орнитолог, а липсваше такъв и в другите държави на Бал-

канския полуостров.“ Патов с голямо увлечение подрежда и проучва орнитологичните сбирки. Започва и попълването им с нови материали. Подпомогнат от двама препаратори, по време на множество пътувания главно из Южна България той събрал внушителна колекция от препарати на български птици. След 10-годишна събирателска дейност към 1938 г. колекцията достига 9000 препарата. „С тази колекция Патов с право се гордееше преживе и тя главно му послужи в края на неговия живот за осъществяването на книгата „Птиците в България“ (Б у р е ш, 1951). С подобна цел — проучване орнитофауната и събиране на музейни препарати, Патов предприема с бележития английски орнитолог д-р Джеймс Харисън през 1932 и 1935 г. две пътувания из България и Беломорска Тракия (Н а г г і s о п, Р а t e f f, 1937). Част от събраните материали от тези пътувания се пазят и сега в научните сбирки.

През лятото на 1948 и 1949 г. Патов участва в научните експедиции из блатата край Силистра (Сребърна, Попина, Малък Преславец и др.), организирани от природоизпитателя Алекси Петров, аптекар по образование. От там той донася в музея препарирани кожи на 166 екз. блатни птици (Б у р е ш, 1951). В резултат на дългогодишните усилия на Патов колекцията от български птици в музея нараства на повече от 11 000 екз.

Създадените от Патов контакти с чуждестранни орнитолози му позволяват да обогати сбирките от птици в музея с препарати от чужбина чрез замяна с такива от България, например от Британския музей по естествена история и някои други. Патов ръководи Орнитологичния отдел в музея в продължение на 2 десетилетия (1928—1948 г.). През 1948 г. се пенсионира, но остава да работи в него до смъртта си на 30 март 1950 г.

Втората световна война нанася големи поражения на музея. На 30 март 1944 г. 5 тежки авиобомби падат върху музейните сгради. Разрушени са препараторската работилница, лабораториите и канцелариите на служителите, но зоологическите, вкл. и орнитологичните, колекции като цяло са запазени благодарение на навременната предвидливост на директора Ив-Буреш, който наредил част от колекциите да се евакуират в мазето и в провинцията (селата край София). Щетите на фондовете и архива обаче са значителни. При възникналия пожар напълно е унищожен богатият архив на Българската орнитологична централа. Част от птичите сбирки са унищожени или повредени, а етикетите на други — загубени или разменени при пренасянето (Н. Боев, устно съобщ.).

През 1945—1947 г. се предприема ускорено възстановяване на щетите от бомбардировките. Извършва се огромна работа във фондовете и експозицията, а също и по ремонта на самата сграда. В тях участвуват целият състав на музея, както и студенти естественици и др. (Н. Боев, устно съобщ.). Макар и не както преди, се обогатяват и сбирките, главно зоологическите. За 2 години (1947—1948) в музея са изготвени препаратите на 161 екз. птици и бозайници. За зоологичната експозиция са доставени нови 12 шкафа, повечето от които — за орнитологичната колекция. Във възстановената експозиция са подредени 3625 препарата на птици, което съставлява около 52% от общия брой на всички експонирани препарати (А т а н а с о в и др., под печат). Към 1950 г. в Зоологичния отдел се съхраняват общо 42 000 препарата на гръбначни животни, от които 15 380 екз. са на птици (Б у р е ш, 1951).

След войната възстановената експозиция е открита отново за посещения на 1 август 1948 г. През периода 1949—1952 г. в музея са препарирани общо 479 екз. птици и бозайници. През 1953—1957 г. техният брой е 624 екз., като отделно са приготвени и 70 препарата от кожи на птици за научните

сбирки. През 1953 г. в музея е назначен за препаратор Александър Простов, който първоначално събира материали по темата „Хранене и размножаване на керкенеца и мишелова в България“, а по-късно е изпратен на специализация по таксидермия в Будапеща. През следващите петнадесетина години той изготвя редица препарати на птици за научните колекции и експозицията. През 1954 г. птиците заемат по-голямата част от експозиционната площ в музея — препаратите им са подредени в 33 шкафа, като с малки изключения се е следвал систематичният принцип в подреждането. В няколко витрини с препарати било показано развитието на брадатия лешояд — символа на българската природозащита — от яйцето до възрастната птица, а в други — това на глухаря. Необходимо е да се спомене, че допреди десетина години единственият зоопарк в света, в който брадатите лешояди са се размножавали на затворено, е бил Софийският. В него една двойка в продължение на 11 години (1916—1927) ежегодно е отглеждала по едно малко в клетка с размери $7 \times 8 \times 9$ m. (S c h u t a n n, 1928). Благодарение на съществуващото все още общо ръководство на зоопарка и музея (и двете учреждения са били към БАН) взаимодействието помежду им е много тясно и музейните сбирки се обогатяват с твърде редки и ценни експонати, закупувани от зоопарка в чужбина срещу валута. Така постепенно „...музеят се е превърнал в Пантеон на нашата зоологическа градина. Наистина немалко обитатели на зоопарка тук са овековечени“ (Б о е в, 1962а). Практически недоставими в съвременните условия за един зоологически музей са колекциите от фазани, дневни грабливи птици, папагали, колибри, райски птици и много други, някои от които са представени с цели серии във фондовете на музея.

Във връзка с повишения интерес към ползуването на природните ресурси през 50-те години сбирките от ловни и хищни птици и от бозайници се ползват целогодишно от аспиранти, студенти, художници, преподаватели и др., но през 1962 г. в резултат на нецелесъобразна инициатива Природонаучният музей е разформирован. Всички зоологически, вкл. и орнитологични, експозиции и научни сбирки остават в същата сграда, предадена на Зоологическия институт (К о с т о в, 1984). Това довежда до неимоверно съкращаване на експозиционната площ и принизява авторитета на музея. Чл.-кор. проф. Георги Паспалев го свежда до ранга на институтска секция, за отговорник (уредник) на която е определен орнитологът Николай Боев (1922—1985), „...който с разбиране и завидна всеотдайност работи за поддържането на зоологическите колекции до 1968 г., когато преминава на друга работа“ (К о с т о в, 1984).

В продължение на 5 години (1964—1968) експозицията е затворена за посетители. Едва през 1968 г. след 3-годишни усилия на новия директор на Института по зоология чл.-кор. проф. Александър Вълканов музеят отново (за четвърти път в своята история!) отваря вратите си за посещения. Претрупаното подреждане на витрините обаче (поради липса на достатъчна експозиционна и фондова площ) остава в почти неизменен вид чак до 1982 г. Това съгъстено подреждане (складиране) на препаратите бе най-осезателно в двете зали с орнитологичната експозиция. Причината за подобно съгъстяване е предприетото през 1968 г. ново отнемане на музейни зали за кабинети на научните сътрудници от Института по зоология. Всичко това значително понижава експозиционните качества на музейните колекции. Че те заслужават много по-голямо внимание, се доказва от изпратените 111 препарата на птици и бозайници на Международната ловна изложба, организирана през есента на 1960 г. във Флоренция. Българските експонати са изложени в отделен павилон и художествените и дермопластичните им ка-

чества са оценени със златен медал, а на отделни препарати са присъдени общо 31 медала: 15 златни, 11 сребърни и 5 бронзови, което класира музейната ни експозиция от тези животни на второ място в Европа (А т а н а с о в и др., под печат). В това отношение голяма е заслугата на препаратора Найден Лаков. Пак благодарение на усърдната му работа през 1960 г. във фондовете на музея постъпват общо 18⁰ препаратата на птици.

През 1963 г. в навечерието на VI конгрес на Народния ловно-рибарски съюз в две изложбени зали на I етаж в музея е уредена голяма изложба „Лов и риболов в България“ (А н о н и м., 1963). На нея са показани най-хубавите музейни препарати на ловни птици (балкански и тракийски кеклици, дропли, стрепети, глухари, лещарки, гривяци, колхидски и ловни фазани и др.). През пролетта и лятото на 1968 г. в музея е организирана още една изложба, но този път тя е с подчертан природозащитен характер. Музейното ръководство и Комисията за защита на природата при БАН (сега Институт по екология) по инициатива на тогавашния уредник Н. Боев организират изложбата „Грабливи птици“, която е посрещната с огромен интерес от страна на нашата общественост (А н о н и м., 1968).

През 1962 г. Н. Боев изготвя подробен „План-проект за реорганизацията на Зоологическия музей при Зоологическия институт на БАН“. По това време орнитологичната експозиция все още заема значително по-голяма площ от днешната. В отделна зала са показани най-едрите наши блатни птици — пеликаните и лебедите. По-късно тя е превърната в зала „Херпетология“. Имало е и зала „Монстрозитети при птиците“, в която са били представени морфологичните аномалии и отклоненията в окраската на оперението на птиците. Значителна част от тези редки материали, събирани десетилетия наред, се пазят и днес в научните сбирки на музея. По това време в същата зала е било показано и развитието на брадатия лешояд. Основата на експозицията е голямата зала „Птици“ на II етаж. Според този план-проект за осъвременяване на орнитологичната експозиция се предвиждало във фоайето пред залата да бъдат експонирани нелетящи бягащи (безкрили) птици щраус, нанду, ему, казуар, киви, а в шкафовете покрай стените — ефектни едри „представители на екзотичната орнитофауна“. Впрочем, осъществено в началото на 1989 г. ново подреждане на това фоайе в рамките на провежданата цялостна реконструкция на експозицията в раздел „Птици“ напълно съответствува на този проект. Фоайето на IV етаж през 1962 г. е заето от оологичната сбирка. Днес там е разположена ботаническата експозиция, а колекцията от яйца на птици е прибрана в научните депа. В стенните шкафове в зала „Птици“ се е предвиждало в систематичен ред да се покаже богатството на българската орнитофауна, като от всеки вид се експонират само по един екземпляр от пол, едно малко и едно младо, а при възможност — и гнездо с яйца на птиците — принцип, намерил реализацията си едва с реконструирането на експозицията през 1983—1989 г. В средата на залата се предвиждало да се изгради голяма диорама, показваща „гордостта на нашата орнитофауна — нашите лешояди“. В нея е трябвало да бъдат представени млади и възрастни птици от четирите вида, струпани около плячката си. Можем да смятаме, че при новото подреждане на птиците в музея се е изхождало от подобни съображения, според които и днес групата на брадатите лешояди заема полагащото ѝ се място пред входа на залата наред със създадените през последните няколко години от препаратора Димитър Димитров биогрупи на базата на предишните монтирани на дървени поставки препарати от черни лешояди (*Aegyptius monachus*), белоглави лешояди, както и от андския (*Vultur gruphus*) и калифорнийския (*Gymnogyps californianus*) кондор. В железните шкафове от двете страни на

диорамата Н. Боев предвиждал да се развият 20 теми от биологията на птиците, илюстрирани с подходящо подобрени препарати на птици: „Устройство“, „Движение“, „Прелет“, „Токуване“, „Гнездене“, „Мътене“, „Полиморфизъм“, „Хранене“, „Приспособления за защита“, „Изчезнали птици“ и др. Поради настъпилите структурни промени и издигането на статута на музея в ранг на самостоятелно научно-просветно учреждение тази част от експозицията остана нереализирана. С трансформирането на Зоологическия музей в Национален природонаучен музей при Президиума на БАН в хода на реконструкцията на експозиционните зали за птиците се отреждат само голямата зала на II етаж и прилежащото ѝ фойе. Непосредствено преди отделиването на музея се предприема цялостна инвентаризация на експонатите и научните фондове от птици. Тя е възложена на н. с. Божидар Иванов, който през периода 1971—1973 г. изготвя и научната картотека на препаратите на кожи и на монтираните цели препарати.

Ръководството на музея през 1974 г. възлага на ст. н. с. Стефан Дончев и на препаратора орнитолог Ал. Простов да изготвят сценарийни проекти за новото подреждане на експозицията от птици. До 1982 г. обаче не бе пристъпено към тяхното осъществяване.

Първоначалното подреждане се основаваше на принципа всички тотални препарати, монтирани на поставки, да бъдат въведени в експозицията, а препаратите на кожата — да се съхраняват в депата. В депата са настани препаратите на всички птици с морфологични изменения на скелета, окраската на оперението (пълни и частични албиноси, меланисти, флавиристи и др.), както и трофейните препарати (т. нар. „медальони“) на главата и опашката на глухари, колекцията от гнезда, яйца и спиртни препарати. Научните колекции от препарирани птичи кожи се пренареждат в шкафовете в обособеното депо „Птици“ до сегашната заседателна зала, а през 1976 г. във фойето са разположени всички дублетни препарати на по-едри видове водоплаващи, блатни, степни и други птици.

През 1976 г. са отговорник на орнитологичните колекции е определен ст. н. с. Красимир Кумански (ентомолог), който завежда този отдел до 1986 г. През този период от препаратора Д. Димитров са изготвени 82 препарата на птици за музея, а за изграждания Музей на Витоша — други 20 препарата на птици, обитаващи планината. Националният природонаучен музей оказва помощ и при изграждането на Природонаучния музей в Берковци — препаратите на музея изготвят орнитологичната експозиция от биогрупи с птици от старопланинската ни фауна. Ал. Простов освен препарати на птици подготвя и почти цялата експозиция от гръбначни животни на открития през 1985 г. отдел „Природа“ на Окръжния исторически музей в Бургас, както и тази в Дома на природозащитника в Разград. През 1986 г. Ал. Простов се пенсионира, а Станчо Петров преминава на друга работа. Техните места се заемат от младите препаратори Марин Василев и Валентин Мирчев, чиято работа през последните години е от съществено значение за обогатяването на новата за музея остеологична колекция от птици¹.

През 1980 г. в музея постъпва н. с. Златозар Боев, който от 1986 г. завежда колекциите от птици. Първоначално (през 1980 г.) той извършва пълна инвентаризация на наличните 4079 бр. експонирани препарати от птици, а впоследствие (1986 г.) започва и актуализиране на научната картотека и привеждането ѝ в съответствие с фондовете в депата. Основната задача, с която са ангажирани Ал. Заричинов, М. Станева и повечето от сътрудниците в секция „Зоология“ на музея през този етап, са осъвременяването на орнитологичната експозиция, повишаването на научната и образо-

¹ През 1990 г. на мястото на М. Василев постъпва Панайот Димитров.

вателната ѝ стойност. За 6 години (1983—1989) в обновената със собствени сили експозиция са показани по нов, съвременен начин общо около 400 вида наши и екзотични непойни птици. Претрупаните витрини бяха освободени от ненужното за обикновения посетител представяне на десетки препарати от един и същ вид. Новото нареждане на шкафовете в зала „Птици“ позволи на посетителите, минавайки в една посока покрай всички витрини, да се запознаят с отделните екологични и систематични групи птици. Често систематичният порядък в подреждането е нарушаван, за да се покажат и възприемат по-лесно съответните екологични аналози сред птиците. Това от своя страна по ярък начин илюстрира паралелната еволюция (конвергенцията) при различните форми. Така например кайрите (Alcidae) от Северното полукълбо са противопоставени на пингвините (Sphenisciformes) от Южното, а колибрите (Trochillidae) от Новия свят — на нектарниците (Nectariniidae) от Стария свят. Така е и с туканите (Ramphastidae) и птиците носорози (Bucconidae), американските грифове или кондорите (Cathartidae) и щинските лешояди (Accipitridae) от Африка и Евразия, представителите на отделните разреди бягащи птици (Ratitae), които са конвергентни древни форми, запазили се предимно в равнините на континентите в Южното полукълбо и др. За всяка група птици е представена карта на географското ѝ разпространение, с пояснителен текст с кратки данни за биологията, числеността и опазването на видовете. Поставени са над 30 текста, повече от 30 карти, а там, където е възможно, са изложени и яйцата на птиците (на 55 вида). Броят на експонатите е намален 5,5 пъти, като само в случаите на възрастов полиморфизъм или полов диморфизъм са представени по един възрастен мъжки и женски екземпляр, един млад екземпляр, както и яйце, новоизлюпено пиленце и младо преди напускането на гнездото. Надписите на етикетите към експонатите са подходящо ошрифтени и включват освен официалните български названия научните латински видови имена, авторовото име на съответния вид, както и кратки данни за разпространението му в природата. С оглед на постоянно растящия брой на чуждестранните туристи, посещаващи музея, е наложително добавянето и на английските названия на птиците, както и дублирането на някои текстове на английски език.

Освен образователно значение орнитологичните колекции на Националния природонаучен музей при БАН имат и твърде голямо научно значение. Те са изключително ценна и засега най-значимата база за орнитологичните изследвания в България. Още от създаването им върху колекциите са работили всички български орнитолози, а и редица чуждестранни учени (Джеймс Харисън, Гай Маунфорт, Джон Робертс, Волфганг Баумгарт и др.). През последните години се увеличава и броят на специалистите, на студентите и аспирантите, както и на някои ученици — изявени любители на птиците, работили по различни въпроси с музейните колекции. Вече бе споменато, че събраните от П. Патев над 9000 препарата от птици са му послужили за написването на най-значимото до наши дни съчинение по българската орнитофауна — монографията му „Птиците в България“ (П а т е в, 1950). Същите колекции са ползувани и от Н. Боев при изготвянето на краткия определител с биологични данни за българските птици (Б о е в, 1962б), както и от авторския колектив, подготвящ 3-томното издание „Фауна на България. Птици“. Колекционните данни от музейните препарати са използвани и при написването на множество регионални орнитофаунистични статии, студии и монографии (Н а н к и н о в, 1982; Я н к о в, 1983), както и частта за птиците в „Червена книга на НР България“.

Сред препаратите от птици в музея се съхраняват предимно материали,

събрани от български и чуждестранни орнитолози: П. Патов, Е. Клайн, Н. Боев, Ст. Дончев, С. Симеонов, Д. Нанкинов, А. Алеон, Ст. Бейкър, Отмар Райзер, Дж. Харисън, К. Андерсен, М. Воинственский, О. Кистяковский и др. Редица бележити естественици и природолюбители също са допринесли за обогатяването на орнитологичните ни сбирки: Е. Холуб, Курт Фльорике, Ненко Радев, Вл. Власков, както и фотографите Николай Райков, Атанас Атанасов и др. Сред материалите има и препарати, събрани или подарени и впоследствие предадени в музея от такива високопоставени лица като княз Фердинанд I, цар Борис III, принц Кирил, граф Бернщорф, капитан Сементовски и др., както и от редица изтъкнати наши учени, специалисти в други области на познанието: акад. Иван Буреш, доц. Пенчо Дренски, проф. Г. Паспалев, д-р Нено Атанасов, акад. Тодор Павлов, акад. Ангел Балевски и др. Голяма част от препаратите са изработени и събрани от препаратите дермопластици, които са работили и като доставчици на орнитологични материали: Хенрих Юлиус, Иван Юлиус, Ананиан, Н. Лаков, Ст. Петров и Ал. Простов.

В музея сега се съхраняват и редица интересни препарати на български птици, свързани с историята на изучаването на орнитофауната на България, както и на птиците въобще. Такива са например първите добити у нас екземпляри на нови за страната ни видове птици (Б о е в, 1951) или българските екземпляри, по които са описани нови подвидове птици. Броят на подвидовете е 10 и въпреки че впоследствие са били синонимизирани, те са отразявали един минал етап от развитието на световната орнитологична наука (Б о е в, 1990). Върху музейни материали досега е защитена само една дисертация (кандидатска) в областта на сравнителната костна и екстериорна морфология на птиците (Б о е в, 1986а). През 1980 г. започна създаването на пълна остеологична колекция от скелети на български птици, която през последните години се обогати значително и към края на август 1989 г. наброява около 820 пълни и частични скелета от 221 вида птици (56,7% от видовия състав на птиците в България); 27 вида в нея са представители на екзотичната орнитофауна¹. През 1984 г. започна изграждането и на итерологична колекция (от пера), в която вече са представени над 85 вида от българските птици.

Орнитологичните сбирки на Националния природонаучен музей съдържат и немалко раритети от световен мащаб — изчезналите каролински папагал (*Conuropsis carolinensis*) и източнобразилски остроклюн кракс (*Crax m. mitu*), изчезналият през последните 5 години от природата, но вече развъждан в зоопаркове калифорнийски кондор, андски кондор, совов папагал или какапо (*Strigops habroptilus*), черен (аров) какаду (*Probosciger aterrimus*), розова лопатарка (айяя) (*Ajaia ajaja*), японски жерав (*Grus japonensis*), китайски (каботов) трагопан (фазан) (*Tragopan caboti*), светлокоремен (елинот) фазан (*Syrnaticus ellioti*), тайвански (суинхов) фазан (*Lophura swinhoi*), кафяв ушат фазан (*Crossoptilon mantchuricum*) и др. Повечето от изброените видове сега са пред изчезване и са включени в световната червена книга (К и п г, 1981).

Публикациите въз основа на орнитологичните сбирки на музея са твърде малко. Първият всеобхватен и единствен засега каталог, подготвен от Паул Леверкюн, но издаден след смъртта му от А п о п у т. (1907), съдържа пълни данни за колекционираниите птици: вид (подвид), възраст, пол, дата и място на събирането, колектор, какво е събрано (яйце, пиле, млад или възрастен екземпляр) и пр. В о е в (1990) представя каталог на музейните експонати на папагалите с основните телесни измерения на по-редките видове, а в

¹ Към края на 1990 г. в нея са представени 278 вида с около 1200 екз.

друга работа (Боев, 1986б) е приведен списък на музейните скелетни препарати от чапли (сем. Ardeidae) с морфологични аномалии на костите.

Очаква се възможностите за експониране на орнитологичната колекция да нараснат значително след завършването на музейната видеозала, снабдена с модерна видео- и прожекционна техника. Тогава редица материали, съхранявани досега в депата поради недостиг на експозиционна площ, биха могли да бъдат показани за нуждите на различни тематични лектории, беседи и семинари по някои научни въпроси и пр. Предвижда се колекцията да се превърне във важно средство за пропагандиране на природозащитните мерки и популяризиране на богатите сбирки на музея. През пролетта на 1989 г. в природния резерват „Остров Цибър“ на р. Дунав е проведена първата фотоекспедиция, от която са получени множество редки фото- и видеокадри из живота на нашите блатни птици. Предвижда се подобни материали да се заснемат и за нашите степни, горски, високопланински, ловни и други видове птици.

За заключение на този преглед на историята на орнитологичните колекции на Националния природонаучен музей при БАН най-добре прилягат думите на патриарха на българската зоология — акад. Иван Буреш, които, макар и изречени преди почти половин столетие, са учудващо пророчески и днес: „Грижете се за сбирките . . . ! Сега идва вашият ред, особено на по-младите. Нека положат най-големи грижи за запазването на това народно богатство, с което сигурно и в бъдеще ще се гордее всеки българин!“ Изпълнението на този завет ще е гаранция, че и в бъдеще най-старата и най-внушителната колекция в музея ще продължи да се обогатява и разширява, за да образува и възпитава любов към птиците — най-популярните животни на планетата.

ЛИТЕРАТУРА

- Аноним. 1938. I ловна изложба. 40 години Българска ловно-стрелческа организация „Сокол“. С. 6 с.
- Аноним. 1963. Художествена тематична ловно-рибарска изложба. — Лов и риболов, 12, 16—17; с. 22.
- Аноним. 1968. Грабливи птици — изложба. — Лов и риболов, 8, 30—31.
- Атанасов, Н. 1955. Природонаучният музей при Българската академия на науките. — Природа, 1, 98—105.
- Атанасов, Н., З. Боев, М. Станева (под печат). История на Националния природонаучен музей в София., С. БАН.
- Боев, З. Н. 1986а. Сравнителноморфологични проучвания на чапли (сем. Ardeidae—Aves) от България. Канд. дис., НПМ — БАН. 193 с.
- Боев, З. Н. 1986б. Морфологични аномалии на скелетната система при чапли (Aves, Ardeidae). — Acta zool. bulg., 31, 24—31.
- Боев, З. Н. 1990. 100 години орнитологични изследвания в България — Hist. nat. bulg., 2, 25—35.
- Боев, Н. К. 1951. Нов вид птица за нашата фауна — средната дяволица *Phalacrocorax aristotelis desmaresti* Рауг. — Изв. Зоол. инст. с музей, 1, 329—334.
- Боев, Н. К. 1962 а. Природонаучният музей при БАН. — Лов и риболов, 11, 4—5.
- Боев, Н. К. 1962б. Птици. — В: Фауна на България. Кратък определител. С., Нар. просв., 106—454.
- Буреш, Ив. 1951. Зоологът Павел Патов и неговата природонаучна дейност. — Изв. Зоол. инст. с музей, 1, 348—370.
- Вшетечкова, Вл. 1982. Африканският музей на д-р Емил Холуб. — Чехословакия, 2, 22—23.
- Клайн, Ед. 1909. Наши птици, описани за земеделци, лесничей, ловци и любители на природата. С., Пчела. 186 с.
- Костов, Ив. 1984. 95 години Национален природонаучен музей. — Списание на БАН, 2, 86—92.
- Напкинов, Д. 1982. Птиците на град София. — Орнит. инф. бюл., 12, с. 386.
- Патов, П. 1950. Птиците в България. — В: Фауна на България. С., БАН. 364 с.

- С т а в р е в, Ив. 1935. Бележитости из София. — В: Водач на туриста. С., Бълг. турист. съюз, 219—223.
- С т а н е в а, М. 1982. Музей — национална гордост. — Природа и знание, 2, 5—9.
- Т у л е ш к о в, Кр. 1955. Академик д-р Иван Буреш. По случай 50-годишната му пен- рекъсната служба в Природонаучния музей на Българската академия на нау- ките. — Природа, 4, 75—83.
- Я н к о в, П. 1983. Орнитофауна София, особености ее структуры и формирования. Минск, Канд. дисс.
- А н о п у м, 1907. Collections ornithologiques. — In: Collections du Musée d'Histoire Naturelle de Son Altesse Royale Ferdinand I — Prince de Bulgarie. Sofia, Impr. de L'Etat., 25—245.
- А н о п у м, 1945. Edward Charles Stuart Baker. — Journ. of Bombay Nat. Hist. Soc., 45, 211—215.
- В о е в, Z, N. 1990. Parrots (order Psittaciformes) in the collection of the National Natu- ral History Museum — Sofia. — Hist. nat. bulg., 2, 3—6.
- Н а r r i s o n, J. M., P. P a t e f f. 1937. An ornithological survey of Thrace, the Island of Samothraki, Thasos, and Thasopulo in the North Aegean, and observations in the Struma valley and the Rhodope Mountains, Bulgaria. — The Ibis, July 1937, 582— 625.
- К i n g, W. B. 1981. The ICBP Bird Red Data Book. Endangered Birds of the World. Wa- shington, Smiths. Inst. Press.
- С c h u m a n n, Ad. 1928. Über die erfolgreiche Zucht von *Gypaetus barbatus* im könig- lich-zoologischen Garten von Sofia. — Изв. Ц. природонауч. инст. в София, 1, 145—155.

Постъпила на 28. VIII. 1989 г.

Адрес на автора:
Златозар Боев
Национален природонаучен музей
при БАН
бул. „Руски“ № 1, 1000 София

ORNITHOLOGICAL COLLECTIONS OF THE NATIONAL MUSEUM OF NATURAL HISTORY AT THE BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

Zlatozar Boev

(S u m m a r y)

The National Museum of Natural History is one of the museums with the lar- gest ornithological collections in Southeast Europe. The first acquisition since its establishment in 1889 were about 900 bird specimens from the collection of Comte Amédée Alléon in 1892. Another 300 specimens were purchased from Emil Holub, the Czech naturalist, together with 2100 specimens of bird skins from the Indian collection of the British ornithologist Stuart Baker in 1901. By 1907 the museum already had in its collections 8229 bird specimens from 1538 species, 2210 bird eggs and 45 nests. In 1921 the 314 bird species known for the fauna of Bulgaria were also represented in collections. A new ornitholo- gical exposition was made in 1938 in the new museum building. The appoint- ment of Pavel Patev to the post of Curator of Birds considerably contributed to the enrichment of the collection. For a decade (1928-1938) he collected over 9000 bird specimens from Bulgaria, which became the basis of his monograph

"The Birds of Bulgaria" (1950). The considerable archives of the Bulgarian Ornithological Center at the Museum and part of the collections suffered from the air-raids during the Second World War. After the War between 1948 and 1962 over 1100 bird specimens were added, the exposition was restored and improved. The exposition was closed to the public between 1964 and 1968, and part of the exhibition area was turned to other uses. Plans for a new exposition were drawn up in 1962 and later in 1974, however their realisation only began in 1983. Without reducing the number of exhibited species the numbers of exhibits was brought down by 5,5 times, improving lay-out of the exhibition through explanatory texts, diagrams and maps of distribution.

An osteological collection was created in the museum in 1980, which by August 1989 had gathered over 800 skeletons of over 220 bird species. Museum bird collections have been used by Bulgarian and a number of foreign ornithologists and are solid basis for ornithological research in Bulgaria.